

Olvasni és lenni

Olvasáskultúra és identitás összefüggései

Olvasáskultúra és pedagógiai identitás összefüggéseinek a vizsgálatát Békés megye 8 általános iskolájában és 2 gimnáziumban végeztük el.

A kutatás a Határmenti pedagógus közösségek interkulturális kompetenciáinak erősítése című, az Európai Regionális Fejlesztési Alaphoz benyújtott pályázati program része volt. A pályázati projekt a Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad) s a Szent István Egyetem Pedagógiai Kara (Gödöllő – Szarvas) együttműködésével valósult meg.

A kutatás célja az volt, hogy feltárja az olvasáskultúra szak- és szépirodalomra vonatkozó attitűdviszonyait; hogy kultúra és identitás összefüggéseit a pedagógiai szakma keretein belül mutassa meg.

A tanulmány a kutatás tapasztalatait foglalja össze.

A kutatás körülményei

A magyar-román határmenti térségek pedagógus közösségei körében végzett átfogó kutatásból az olvasáskultúra és a pedagógiai identitás összefüggéseinek az aspektusát emeljük ki. (1) A kutatást, többek közt, azok a változások indokolták, melyek az oktatási intézmények átalakulásával, az iskola társadalmi szerepének a válságával, a pedagógiai kultúra leértékelésének a tapasztalatával, továbbá a pedagógus szerepek diffúziójával és deperszonalizálódásával (Greenfield, 2009) kapcsolatosak; melyeket a határmentiségből, a kulturális és egyéb hátrányokból adódó marginalitás jelenségei fokoznak.

Mivel a kultúra az önazonosság kollektív elképzelése (Csepeli, 1997), ezért az olvasáskultúrát az azonosságtudat sajátos vetületeként fogjuk fel, melyet az olvasási attitűdök jelenségeiben vizsgálunk. Feltételezzük, hogy a személyes, a szociális s a pedagógiai szerepidentitás (Pataki, 2004) tartalmaiban is változások következtek be, hogy az identitáskondíciók alakulása a pedagógiai kompetenciák, a megküzdési stratégiák működésére hatást gyakorol, hogy motivációs vagy ellenmotivációs erőként hat.

Kutatásaink ezen erővonalak mentén kialakuló attitűdviszonyok feltárására irányulnak. Az olvasásélmények, mint kulturális élmények, énvonatközös, önreflexív és önértékelő információk attitűdértékeit hordozzák, ezért a személyes, a szociális és a szerepidentitás értékelési erőit is magukba foglalják.

Az attitűdvizsgálatok alapját a szak- és a szépirodalom olvasására vonatkozó állítások képezik.

A szakirodalom olvasása

1. táblázat. A pedagógiai szakirodalom olvasására vonatkozó állítások

1. Gyakran olvasok pedagógiai szakirodalmat	1	2	3	4	5
2. Klasszikus szakirodalmat olvasok	1	2	3	4	5
3. Kortárs szakirodalmat olvasok	1	2	3	4	5
4. Szakmai szempontból hasznosítom olvasmányaim	1	2	3	4	5
5. Lelki okokból hasznosítom olvasmányaim	1	2	3	4	5
6. A szakirodalom ismerete és alkalmazása előnyt jelent számomra	1	2	3	4	5
7. Idegen nyelvű szakirodalmat olvasok	1	2	3	4	5
8. Magyar nyelvű szakirodalmat olvasok	1	2	3	4	5

Az attitűdviszonyokat 5 fokú skálán mértük. Az adott állításokhoz való viszonyulást az 1. egyáltalán nem jellemző; 2. a nem jellemző; 3. igen is, nem is jellemző; 4. jellemző; 5. teljesen jellemző választásokkal minősíthették a pedagógusok. (2) Pozitív attitűdként értékeltük a 4. és az 5. (jellemző, teljesen jellemző); bizonytalanak a 3. (igen is, nem is) és negatívnak az 1. és a 2. (egyáltalán nem jellemző, nem jellemző) választást.

Az összes választás alapján érték- és preferencia sorrendet állítottunk fel, majd az attitűdrelációk alakulásából identitásrelációkra következtettünk.

2. táblázat. A szakirodalom olvasásához fűződő attitűdviszonyok alakulása (az iskolák(3) összesített adatai)

Értékválasztás	Battonya	Békés (1)	Békés (2)	Méhkerék	Mezőkövácsháza	Szarvas (1)	Szarvas (2)	Szarvas (3)	Szeghalom
%									
I. Az olvasás gyakorisága	50,0	20,0	28,5	50,0	35,2	51,6	33,3	75,0	60,5
II. A szakirodalom megoszlása									
1. klasszikus	40,0	33,3	19,0	40,0	35,2	41,9	19,0	50,0	23,6
2. kortárs	20,0	26,2	26,1	20,0	35,2	58,0	23,8	25,0	31,6
III. Az olvasás funkciói									
1. szakmai (pragmatikai) szempontból hasznos	70,0	73,3	61,9	70,0	52,9	90,3	57,1	100,0	68,6
2. lelki (mentális) szempontból hasznos	30,0	40,0	40,0	30,0	11,7	38,7	28,5	50,0	34,2
3. előny a karrier szempontjából	80,0	46,6	54,7	80,0	64,7	87,0	52,3	100,0	78,9
IV. Nyelviség									
1. idegen nyelvű	10,0	n. a.	9,5	10,0	29,3	9,6	14,2	0	13,1
2. magyar nyelvű	80,0	n. a.	59,5	70,0	52,9	67,7	42,8	100,0	76,3
V. Az összes választás értéksorrendje									
1. pozitív (igen)	46,3	39,3	35,5	46,3	39,7	55,5	37,5	62,5	48,5
2. bizonytalan (igen is, nem is)	30,0	29,2	34,0	30,0	33,0	25,5	29,6	9,3	24,4
3. negatív (nem)	23,0	31,4	28,8	23,7	27,2	19,0	32,8	28,1	27,0

A szakirodalom olvasásának funkciói szerinti választás

a) szakmai-pragmatikai funkció: 128 fő, az összes fő 68,8%-a

b) lelki-mentális-terápiás funkció: 63 fő, az összes fő 33,8%-a

A szakmai-pragmatikai szempont, mint az ahogy várható is volt, elsőbbséget élvez (68,8%) a lelki-mentális-terápiás tényező (33,8%) attitűdjével szemben. Viszont ez utóbbi funkció kiválasztása mégis figyelmet kelt, mivel a tudásfunkció mellett a mentális állapotra gyakorolt hatás is a választás motivációjává vált a szakirodalom relációjában is, így identitáselemként funkcionál e területen is.

A szakmai hasznosság funkciója szerinti választás

a) hasznos (pozitív): 128 fő, az összes fő 68,8%-a

b) igen is, nem is (bizonytalan): 37 fő, az összes fő 19,8%-a

c) nem hasznos (negatív): 16 fő, az összes fő 7,5%-a

A szakirodalom szakmai-pragmatikai szempontból történő választását megerősíti a hasznosság attitűdje (68,8%) a bizonytalanok és a negatív választók összesített arányával (29,2%) szemben. Feltételezhető, hogy a szakmai, az egzisztenciális s a mentális megfelelés összefonódó igényei, a hasznos kategóriába koncentrálódva, identitástényezőként működnek.

Az előny funkciója szerinti választás

a) előnyös (pozitív): 126 fő, az összes fő 67,7%-a

b) igen is, nem is (bizonytalan): 33 fő, az összes fő 17,7%-a

c) nem előnyös (negatív): 22 fő, az összes fő 11,8%-a

A szakirodalom olvasását a pedagógus olvasók többsége előnyként ítéli meg (67,7%). Az előny/előnyösség, feltehetően, szakmai és társadalmi szempontból kifejezett értékítélet, amelyben a tudásfunkcióhoz társult mentális funkciók a társadalmi elvárásokkal együtt megjelenő karrierlehetőségek számbavételét is jelzik; így e szegmens, ez esetben is, a pedagógiai identitás tényezői közé került.

A szakirodalom megoszlása szerinti választás

a) klasszikus: 53 fő, az összes 28,4%-a

b) kortárs: 60 fő, az összes 32,2%-a

A kortárs szakirodalom olvasásának a mértéke némileg meghaladja (32,2%) a klasszikus szakirodalomét (28,4%), amely tehát még része a pedagógiai tudásnak. A pedagógiai szféra átalakulását követni akaró szándék a kortárs szakirodalom preferálásában is kifejezésre juthat.

Az olvasás gyakorisága szerinti választás

a) gyakori olvasó (pozitív): 79 fő, az összes fő 42,4%-a

b) igen is, nem is (bizonytalan): 66 fő, az összes fő 35,4%-a

c) nem gyakori olvasó (negatív): 37 fő, az összes fő 19,8%-a

A gyakori olvasók aránya (42,4%), feltehetően, a szakmai tisztességre, felelősségtudatra és igényességre (is) utaló identitástartalmakra vonatkozatható egyrészt, másrészt a szakmai helytállás és karrier követelményeként értékelhető a szakmai tudás kondicionálására vonatkozó motivációkban.

3. táblázat. A szakirodalmi olvasmányok nyelvi megoszlása

Érték	Magyar nyelvű	Idegen nyelvű
a) pozitív	109 fő, az összes fő 58,6%-a	24 fő, az összes fő 18,2%-a
b) bizonytalan	50 fő, az összes fő 26,8%-a	16 fő, az összes fő 8,6%-a
c) negatív	8 fő, az összes fő 4,3%-a	127 fő, az összes fő 68,3%-a

A pedagógus közösségek 58,6%-a magyar nyelvű szakirodalmat olvas, 68,3%-a nem olvas idegen nyelvűt. A pozitív, magyar nyelvűséget érintő, választás kifejezheti a tradicionális pedagógiai szakirodalom képzettséghez és a praxishoz tartozó elsőbbségét, de azt is, hogy az idegen nyelvű szakirodalom megszerzésének s a nyelvi nehézségeknek is szerepe lehet a választások alakulásában.

A szakirodalomra vonatkozó összes választás értéksorrendje

- a) pozitív: 682 választás, az összes 52,8%-a
 b) bizonytalan: 327 választás, az összes 25,3%-a
 c) negatív: 282 választás, az összes 21,0%-a

A szakirodalomhoz fűződő összes pozitív választás (52,8%) dominanciája állapítható meg. A pozitív attitűd az ismeret, a tudás szakmai ágensének a rangját jelzi a bizonytalanságot (25,3%) és az elutasítást (21,0%) kifejezőkkel szemben.

A szakirodalom olvasásához fűződő attitűdviszonyok alakulása a határmenti pedagógus közösségek szakmai és kulturális felzárkózási törekvéseit, továbbá a szakmai paradigmaváltás térségi erőinek aktivizálhatóságát bizonyítja. Mindezen tényezők az egzisztenciális biztonságigényre is vonatkoztatható pozitív identitásvonásokat erősíthetnek. A bizonytalan (igen is, nem is) attitűdöt jelzők köztes helyzete azonban mindenképpen figyelmet érdemel. Az önkép és önértékelés elbizonytalanodására gondolhatunk, és arra is, hogy a szakmai tudás adott állapota már elégtelenné és funkciótlaná vált a változásokat nehezen követő és toleráló e társadalmi közegben. Az ezzel szemben tapasztalható szépségszisz e térség pedagógus közösségeit is elérte. A bizonytalanok s az elutasítók köre együtt az igenlők pozitív attitűdjeinek a mértékét megközelítik. Ez mindenképpen váltságshelyzet-közeli állapotra utal.

A szépirodalom olvasása

4. táblázat. A szépirodalom olvasására vonatkozó állítások

1. Gyakran olvasok szépirodalmi műveket	1	2	3	4	5
2. A szépirodalomban örömet lelem	1	2	3	4	5
3. A szépirodalomban megoldást találok problémáimra	1	2	3	4	5
4. A szépirodalommal ismereteimet bővíttem	1	2	3	4	5
5. A szépirodalmi olvasmányokban szórakozást és kikapcsolódást keresek	1	2	3	4	5

5. táblázat. A szépirodalom olvasásához fűződő attitűdviszonyok alakulása (az iskolák összesített adatai)

Értékválasztás	Battonya	Békés (1)	Békés (2)	Méhkerék	Mezőkövácsháza	Szarvas (1)	Szarvas (2)	Szarvas (3)	Szeghalom
%									
I. Az olvasás gyakorisága	37,5	60,0	50,0	40,0	41,1	54,8	33,3	50,0	36,8
II. Az olvasás funkciói									
1. terápiás-rekreációs (szórakoztatás – kikapcsolódás) funkció	87,5	73,3	78,5	90,0	58,8	80,0	61,9	100,0	91,2
2. terápiás-mentális (örömmélmény) funkció	75,0	73,3	76,1	80,0	58,8	74,1	52,3	75,0	78,9
3. pragmatikai funkció									
a) ismeretbővítés	50,0	66,6	54,7	40,0	35,2	67,7	47,6	100,0	57,8
b) problémamegoldás	0	40,0	28,5	30,0	4,7	25,8	14,2	0	10,5
III. Az összes választás értéksorrendje									
1. pozitív (igen)	50,0	64,3	60,7	56,0	41,1	60,3	46,8	68,4	55,1
2. bizonytalan (igen is, nem is)	25,0	19,1	26,0	34,4	24,7	18,8	31,3	21,0	28,4
3. negatív (nem)	25,0	16,4	13,0	10,0	29,0	20,7	20,2	10,5	16,3

Az olvasás gyakorisága szerinti választás

- a) gyakori (pozitív): 84 fő, az összes fő 45,4%-a
 b) igen is, nem is (bizonytalan): 60 fő, az összes fő 32,2%-a
 c) nem gyakori (negatív): 35 fő, az összes fő 18,8%-a

A szépirodalmat gyakran olvasók aránya (45,4%) meghaladja a szakirodalmat gyakran olvasók (42,4%) arányát. Megállapítható, hogy mindkét olvasmányforráshoz pozitív attitűdviszonyok fűzik a pedagógus olvasók többségét. A bizonytalan és a nem gyakran olvasó kategória együtt azonban felülmúlja a gyakori olvasóét a szépirodalom (51,0%) és a szakirodalom (55,2%) esetében is.

A szépirodalomban örömet lelem

- a) igen (pozitív): 134 fő, az összes fő 72,0%-a
 b) igen is, nem is (bizonytalan): 28 fő, az összes fő 15,0%-a
 c) nem (negatív): 18 fő, az összes fő 9,6%-a

A szépirodalom, mint örömforrás, egyaránt jelenthet esztétikai élvezetet és a lelki-mentális állapotot pozitívan befolyásoló élményt. A pozitív attitűd vezető szerepe (72,0%) jelzi, hogy ebben az értelmiségi körben a szépirodalom hagyományosnak tekinthető funkciói működnek, amelyben a lelki-mentális igények jelenlétét is feltételezhetjük.

A szépirodalomban megoldást találok problémáimra

- a) igen (pozitív): 38 fő, az összes fő 24,3%-a
 b) igen is, nem is (bizonytalan): 63 fő, az összes fő 33,8%-a
 c) nem (negatív): 78 fő, az összes fő 41,9%-a

Az ehhez az olvasásfunkcióhoz fűződő negatív attitűdviszony vezető szerepe a szépirodalom általános funkcióvesztésével (is) magyarázható, azaz azzal, hogy a szépirodalom társadalmi funkciója, az irodalmi paradigmaváltással, az irodalom önelvű szemléletével

párhuzamosan, teret veszített. Másrészt a mentális és identitásbeli állapot romlására is gondolhatunk, a társadalmi valóságból fakadó olyan akut konfliktushelyzetekre, melyek valódi megoldásokat igényelnének. Az irodalom, mint a valóság(ok) egyfajta modellje, referenciaértékeiből veszítve, már nem tud megoldási alternatívát kínálni a bizonytalan s az elutasító 79,2% számára a 24,3% igenlőkkel szemben.

A szépirodalommal ismereteimet bővítem

- a) igen (pozitív): 104 fő, az összes fő 55,3%-a
 b) igen is, nem is (bizonytalan): 57 fő, az összes fő 30,6%-a
 c) nem (negatív): 21 fő, az összes fő 11,2%-a

A szépirodalom ismeretbővítő funkciójának a meggyőző elsőbbsége (55,3%) valójában az esztétikai s a lelki-mentális szükséglet mellett tudáshordozó szerepet is elvár a szépirodalomtól. Az utolsó két kategória aránya (b és c 41,8%) együtt sem éri el az igenlés mértékét, tehát a pragmatikai funkció a szépirodalmi olvasmányokkal szembeni többségi olvasói igényeket jelez.

A szépirodalmi olvasmányokban szórakozást, kikapcsolódást keresek

- a) igen (pozitív): 146 fő, az összes fő 78,4%-a
 b) igen is, nem is (bizonytalan): 24 fő, az összes fő 12,9%-a
 c) nem (negatív): 11 fő, az összes fő 5,9%-a

A szórakozás és a kikapcsolódás keresése a rekreációs igények jelenlétére hívja fel a figyelmet. Ha az öröm és a szórakozás-kikapcsolódás funkciót együtt vizsgáljuk: lelki-mentális-rekreációs okokból választja a szépirodalom olvasását 280 fő, amely az adott kategóriák (a szépirodalomban örömet lelem, a szépirodalomban megoldást találok problémáimra) összes választásának 77,8%-a.

A szépirodalom olvasására vonatkozó összes választás értéksorrendje

- a) pozitív: 506 választás, az összes választás (901) 56,1%-a
 b) bizonytalan: 232 választás, az összes választás (901) 25,7%-a
 c) negatív: 163 választás, az összes választás (901) 19,9%-a

A pedagógus olvasók 56,1%-a a szépirodalomhoz pozitív attitűdökkel viseltetik, így az utolsó két kategória összesített értékét (43,8%) meghaladja.

**A szak- és szépirodalom olvasásával kapcsolatos
összes választás értékkategóriái**

6. táblázat. Az értékkategóriák alakulása

Érték	Szakirodalom		Szépirodalom		Összes választás	
	db/választás	%	db/választás	%	db/választás	Az összes választás %-a
a) pozitív	682	52,8	506	56,1	1188	54,2
b) bizonytalan	327	25,3	232	25,7	559	25,5
c) negatív	282	21,0	163	18,0	445	20,3
Összesen	1291		901		2192	

A szak- és a szépirodalmi olvasmányokhoz a pedagógus olvasóknak több mint a felét pozitív attitűdök fűzik (54,2%). Azonban a bizonytalan olvasók (25,5%) is jelen vannak, akiket vagy semmilyen vagy számukra eldönthetetlen attitűdök jellemeznek. A negatív, az elutasító vagy nem jellemző attitűdöt képviselők (20,3%) mértékével együtt ez már 45,8%-ot tesz ki, így az elbizonytalanodástól a nyílt elutasításig terjedő attitűdként kell értékelnünk.

Az attitűd- és identitásrelációk összefüggései

A szakirodalom szerepe

A szakirodalom olvasásában, mindenekelőtt, a pedagógus szakma pragmatikai szempontjai formálják az olvasói viszonyok alakulását. Meghatározónak véljük a tudás-funkció prioritását, melyben az ismeret, az előny és a hasznos kategóriákat emeltük ki. A szakmai szempontokban a társadalmi és az egzisztenciális érdekelttség megjelenését is a tartalmi tényezők közé soroljuk. A személyes-, a szociális és a pedagógus szerepidentitás előbbi tartalmai stabilizáló funkciókkal rendelkeznek a pozitív reláció tartományában (52,8%). Az attitűdkategóriákból következő identitásrelációkban mindhárom identitás-típus összefonódását érzékeljük.

Egyrészt tehát az előbbieket a térségi pedagógus közösségek motiváltságát bizonyítják; kiegyensúlyozott szakmai, szociális és személyes identitásjellemzőkkel rendelkeznek; a szakmai olvasáskultúrához fűződő pozitív attitűdöket értékékként élik meg. Másrészt viszont jelentős arányt (47,1%) képviselnek a bizonytalanok és az elutasítók együtt, akik motiválatlanok, szakmai, szociális és személyes identitásválsággal küzdenek, mentális állapotuk rossz, kompetenciaigényeik artikulálatlanok. Nem várt eredményként értékeljük a szakirodalom olvasásmotivációi közt a lelki-mentális és a rekreációs igények megjelenését. Ez az attitűdszegmens a személyes identitástartalom formálásában szerepet játszó pragmatikai szempontokhoz társul lelki-érzelmi motívumokkal telítődik.

A kortárs szakirodalom preferálásának szerepe lehet a pedagógiai paradigmaváltás tolerálásában, illetve az ebben való részvétel akarásában, amely a szerepidentitás aktivitását bizonyítja.

A szépirodalom szerepe

A szépirodalom olvasása e térségben gyakori tevékenység; fontos lelki-mentális-rekreációs, továbbá szakmai funkciót teljesít: a válaszolók 56,1%-a pozitív attitűdöt bizonyít. Viszont a bizonytalan és az elutasító attitűdű olvasók együttes aránya (43,8%) megközelíti az előbbieket, vagyis jelentős azok aránya, akik elszakadóban vannak az olvasáskultúrától; identitásukból e fontos kulturális érték, ami személyiséget építhetne, társadalmi és szakmai kötődést erősíthetne, hiányzik. Az elutasító és kiábrándult olvasó a szépirodalomtól már nem várja el, hogy problémákat és konfliktusokat kezeljen, hogy mentális vigaszt nyújtson, hogy szakmai egzisztenciáját segítse.

Érdeemes megjegyezni, hogy a szak- és a szépirodalomhoz kapcsolódó olvasásfunkciók nem különülnek el, mindkét olvasmányforrással szemben megjelennek a szakmai-pragmatikai és a mentális-rekreációs igények is.

A kutatás tanulságai

- Az olvasás még identitásstabilizáló szerepet tölt be az olvasók 54,2%-ában, 45,8% esetében elveszítette vagy elveszíti e szerepét.
- Az olvasás az értékelsajátítás paradigmaváltó törekvéseinek egyik ágense maradt.
- Az összes választás pozitív részaránya a tudásfunkció szakmai tartalmainak a rangját és működését bizonyítja, a pedagógiai (szakmai) identitásban meghatározó szerepet tölt be. Tehát a szakmai identitás stratégiai szegmense vált; a szakmai és a kulturális leszakadást ellensúlyozó felzárkózási törekvések társadalmi igényeit jeleníti meg.

- Nem elhanyagolható arányt képviselnek azonban (25,5%) a bizonytalan attitűddel rendelkezők; olyan átmeneti olvasói létformát reprezentálnak, amelyben egyszerre van jelen az igen és a nem, az elfogadás és az elutasítás is.
- A negatív attitűddel rendelkezők (20,3%) a nem gyakori olvasók, a tudásfunkciót és konfliktusmegoldást tagadók, a mentális állapot javítását elutasító olvasók. Ez az arány azonban a várt és a feltételezett mértéket nem érte el.
- A pedagógiai-szakmai és mentális paradigmaváltásban a határmenti térségek pedagógiai humán erőforrása aktivizálható.

Mivel az olvasáskultúra a határmenti pedagógus közösségek kulturális identitásában meghatározó módon van jelen (54,2%), ezért feltételezhető, hogy a személyes, a szociális és a szakmai identitástényezők formálásában betöltött szerepe visszahat a pedagógiai kompetenciák s az egzisztenciális állapot alakulástörténetére, az „olvasni és lenni” kölcsönösség szellemében.

Jegyzet

(1) A kutatás a Magyarország – Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007-2013 keretében, az Európai Unió Regionális Fejlesztési Alap támogatásával megvalósuló pályázati program előkészítésének a szerepét töltötte be. A projekt a határmenti pedagógus közösségek interkulturális kompetenciáinak az erősítését tűzte ki célul, mely a Szent István Egyetem Pedagógiai Kara (Gödöllő – Szarvas) s a Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad) együttműködésével realizálódott 2010-ben.

(2) A kérdőíves kutatást Békés megye településeinek kiválasztott iskoláiban végeztük el, összesen 186 pedagógus részvételével.

(3) A kutatásban részt vevő iskolák: Battonya: Magdu Lucian Román Általános Iskola, Békés (1): Szegedi Kis István Református Gimnázium, Békés (2): Békési Kistérségi Általános Iskola, Méhkerék: Kényelvű Általános Iskola, Mezőkovácsháza: Hunyadi János Közoktatási Intézmény, Szarvas (1): Benka Gyula Evangélikus Általános Iskola, Szarvas (2): SZVKKI Fő Téri Általános Iskola, Szarvas (3): Szent István Egyetem Gyakorló Általános Iskola, Szeghalom: Tildy Zoltán Általános Iskola.

Irodalom

Csepeli György (2004): Szociálpszichológia. Osiris Könyvkiadó, Budapest

Gereben Ferenc (2000): Könyv, könyvtár, közönség (A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében). Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

Greenfield, S. (2009): Identitás a XXI. században. HVG Könyvek, HVG Kiadó Zrt., Budapest

Kopp Mária – Skrabski Árpád (1995): Magyar lelkiállapot. A Hét Szabad Művészet Könyvtára. Végeken Kiadó, Zsámbék

Pataki Ferenc (2004): Érzelem és identitás. Ú. M. K., Budapest

Virágné Horváth Erzsébet

Szent István Egyetem
Alkalmazott Bölcsészeti és Pedagógiai Kar